

Een methodologische vergelijking:
de Likert-, en de semantische differentiaal meettechniek
toegepast op etnocentrische attitudes

G.Verberk, P.Scheepers en A.Felling*

Samenvatting

Etnocentrisme is de combinatie van een negatieve attitude ten aanzien van outgroups en een positieve attitude ten aanzien van de ingroup. Voor het in kaart brengen van etnocentrische attitudes heeft men de keuze uit verschillende standaard-meettechnieken. Alhoewel de semantische differentiaal-techniek op enkele meettechnische aspecten voordelen biedt, is de Likert-techniek de meest gehanteerde techniek ter vaststelling van etnocentrisme. In deze studie hebben we de betrouwbaarheid en validiteit van meetinstrumenten ter vaststelling van etnocentrische attitudes, geconstrueerd volgens de Likert-techniek en volgens de semantische differentiaal-techniek, onderzocht. Het betreft een secundaire analyse van data afkomstig uit een in 1992 uitgevoerde survey onder de Nijmeegse bevolking. De meettechnische voordelen van de semantische differentiaal techniek leiden voor deze techniek tot een hogere mate van inhoudsvaliditeit dan de Likert-techniek. Echter de betrouwbaarheid en met name de begripsvaliditeit zijn voor de semantische differentiaal lager dan voor de Likert-techniek. Alhoewel de semantische differentiaal over een hogere mate van inhoudsvaliditeit beschikt, is ook de inhoudsvaliditeit van het Likert-meetinstrument gewaarborgd. Derhalve preferen we tot dusverre als meettechniek voor het vaststellen van etnocentrisme de Likert-techniek boven de semantische differentiaal-techniek.

* Sociologisch Instituut, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen, telefoon: 080-613013.

1 Inleiding

De aanhang van extreemrechtse partijen in West-Europa groeit gestaag (Elbers en Fennema, 1993). De belangrijkste predictor om op deze partijen te stemmen wordt gevormd door een combinatie van twee attitudes, namelijk nationalisme en vreemdelingenhaat (Falter en Schumann, 1988; Billiet et al., 1992). Deze combinatie kan worden aangeduid als etnocentrisme, hetgeen gedefinieerd wordt als een positieve houding ten aanzien van de eigen sociale groep, de 'ingroup', in combinatie met een negatieve houding ten aanzien van andere sociale groepen, 'de outgroups' (Sumner, 1906).

De behoefte aan kennis omtrent etnocentrische attitudes neemt toe. De meest toegepaste meettechniek ter vaststelling van etnocentrische attitudes, is ongetwijfeld de Likert-techniek. Deze voorkeur van vele onderzoekers staat in contrast met het feit dat de semantische differentiaal-techniek enkele meettechnische voordelen biedt ten opzichte van de Likert-techniek. In een in 1992 uitgevoerd survey onder de Nijmeegse bevolking zijn beide meetinstrumenten voorgelegd aan de respondenten. Beide meetinstrumenten hebben als doel het vaststellen van etnocentrische attitudes. Middels een secundaire analyse onderwerpen we beide technieken aan een vergelijking zowel op meettechnische aspecten als op inhoudelijke empirische bevindingen.

2 Een meettechnische introductie: Likert versus Osgood

2.1 constructie van meetinstrumenten

De eerste stap bij het opzetten van een meting volgens de Likert-techniek is het selecteren van een aantal items dat relevant geacht wordt voor een bepaald continuüm van een attitude (Swanborn, 1988). In ieder item wordt het object en een specifiek attribuut beschreven. Een voorbeeld hiervan vormt het item 'Spanjaarden gedragen zich onfatsoenlijk'. De items worden voorzien van antwoordcategorieën lopende van 'helemaal mee eens' naar 'helemaal mee oneens'. Nadat de antwoordcategorieën zijn voorzien van een oplopende of aflopende getallenreeks overeenkomstig de inhoudelijke betekenis van de antwoorden, worden de scores van iedere respondent over de betreffende items gesommeerd. Deze sommatie vormt de eindscore van de respondent op de betreffende attitude.

De semantische differentiaal is een door Osgood (1955a, 1955b, 1957) ontworpen meettechniek waarmee de associatieve betekenissen die de respondent toekent aan een object kunnen worden achterhaald. De semantische differentiaal bestaat uit een aantal 'rating' schalen met aan de uiteinden twee adjectieven die samen een tegenstelling vormen (bipolaire contrastparen). De respondenten wordt gevraagd aan te geven of het object in

gevoelswaarde meer met het linker respectievelijk het rechter adjectief correspondeert, bijvoorbeeld:

Spanjaarden zijn:

fatsoenlijk | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | onfatsoenlijk

Door eventuele omscoring en sommatie komt de eindscore van de respondent tot stand.

2.2 Meettechnische problemen bij de constructie van meetinstrumenten

De Likert-techniek is in vergelijking met de semantische differentiaal-techniek in enkele opzichten problematisch. Het koppelen van een attribuut aan het object leidt in sommige gevallen bij de Likert-techniek tot omslachtige formuleringen. Tevens maken soms punt-items, oftewel niet-extreem geformuleerde items, deel uit van het Likert-meetinstrument. Punt-items hebben als probleem dat negatieve of ontkennende antwoorden op het betreffende item verschillende betekenissen kunnen hebben en derhalve niet eenduidig te interpreteren zijn (Swanborn, 1988). Het verdient voorkeur de items zodanig te formuleren dat zij rechtstreeks aansluiten bij het theoretisch begrip (Billiet et al., 1984). Tevens is het formuleren van de tegenstelling van een evaluatieve dimensie vaak omslachtig. Hierdoor is het moeilijk om response-set effecten uit te sluiten.

Deze problemen kunnen worden opgelost door het toepassen van de semantische differentiaal-techniek. Het type items dat gehanteerd wordt in de semantische differentiaal-techniek draagt een eenvoudig bipolair karakter. Het risico van response-set kan worden geminimaliseerd door positieve en negatieve adjectieven wisselend dan wel links of rechts te plaatsen. Tevens kent men bij de semantische differentiaal-techniek geen problemen met betrekking tot de formulering van de items, waardoor punt-items niet voorkomen.

3 Probleemstelling

Het doel van deze studie is het vergelijken van twee meettechnieken ter vaststelling van etnocentrisme op meettechnische aspecten en op inhoudelijke empirische bevindingen. Slechts weinig studies hebben de verschillen tussen verschillende meettechnieken inzake de betrouwbaarheid en validiteit onderzocht. De studies waar deze vergelijking empirisch heeft plaats gevonden, presenteren tegengestelde resultaten (Jaccard, et al., 1975; Flamer, 1983; Ofir, et al., 1987). Aan de onderhavige studie liggen derhalve geen expliciete, richtinggevendende hypothesen ten grondslag, maar volstaan we met enkele betrekkelijk open vragen. Het doel laat zich aldus vertalen in de volgende vraagstelling: *"Wat zijn de verschillen betreffende betrouwbaarheid en validiteit tussen meting van etnocentrisme via de Likert-techniek en meting van etnocentrisme via de semantische differentiaal-techniek?"*.

We beschouwen achtereenvolgens (a) de inhoudsvaliditeit, in casu analyse van theoretische en meettechnische aspecten met betrekking tot de te meten attitude; (b) de betrouwbaarheid, in casu de itemconsistentie; (c) de begripsvaliditeit, in casu de relatie tussen theoretische veronderstellingen en empirische bevindingen.

4 Data

De grondslag voor deze studie wordt gevormd door data afkomstig uit een in 1992 uitgevoerde survey. Dit survey vond plaats in het kader van "Het Leeronderzoek" dat een onderdeel vormt van de propedeuse algemene sociologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN). Via een enkelvoudige a-selectie steekproef zijn 1034 Nijmegenaren tussen 16 en 71 jaar geselecteerd. Deze potentiële respondenten zijn benaderd door uitvoerig geïnstrueerde studenten Maatschappij-wetenschappen van de KUN. Van de 1034 Nijmegenaren bleken er 323 bereid en in staat medewerking te verlenen aan het onderzoek: een response-rate van 31.2 %. De non-response is niet selectief voor de kenmerken sekse, leeftijd, burgerlijke staat en wijk¹. Tevens bleek de steekproef representatief te zijn voor de Nijmeegse bevolking op de kenmerken leeftijd en sekse². Het interview, dat bestond uit een mondeling en schriftelijk gedeelte en in totaal 1½ uur in beslag nam, is afgenomen aan de hand van een grotendeels gestructureerde vragenlijst. Deze bestond uit vragen inzake de sociaal-culturele situatie van respondenten³.

5 Operationalisaties

Bij het operationaliseren van etnocentrisme staan drie theoretische aspecten van etnocentrische attitudes centraal (vgl. Adorno et al., 1950; Levine en Campbell, 1972; Eisinga en Scheepers, 1989). Op de eerste plaats het gegeven dat etnocentrisme de combinatie is van een positieve attitude ten aanzien van de ingroup en een negatieve attitude ten aanzien van outgroups. Beide componenten krijgen bij de operationalisering een plaats. Op de tweede plaats heeft de negatieve attitude niet betrekking op één specifieke outgroup maar op meerdere outgroups. In het meetinstrument ter vaststelling van deze negatieve attitude

¹ De niet-selectiviteit van de non-response wat betreft leeftijd is getoetst via een eenweg variantie-analyse. De niet-selectiviteit van de non-response wat betreft sekse, burgerlijke staat en wijkcode is getoetst met behulp van de associatiemaat Cramer's V.

² De representativiteit van de steekproef is gecontroleerd met behulp van de goodness-of-fit toets met Chikwadraat als toetsingsgrootheid.

³ De vragen zijn merendeels ontleend aan een vragenlijst die in 1990-1991 aan een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking is voorgelegd (vgl. Eisinga et al., 1992).

worden daarom verschillende in Nederland verblijvende allochtonen opgenomen⁴. Op de derde plaats is van belang dat etnocentrische attitudes tot stand komen via de mechanismen van sociale identificatie en sociale contra-identificatie (Tajfel, 1981, 1982a, 1982b). De sociale (contra) identificatie theorie berust op het axioma dat mensen de fundamentele behoefte hebben om bij een sociale groep te horen. Tevens hebben individuen behoefte aan een positief beeld van zichzelf en van de sociale groep waartoe zij zich rekenen. Hiertoe percipiëren zij op selectieve wijze culturele karakteristieken van sociale groepen. Het resultaat van deze selectieve percepties is dat andere sociale groepen inferieur geacht worden in verhouding tot de eigen sociale groep die superieur geacht wordt. Van de ingroup worden daarom overwegend positieve kenmerken gepercipieerd terwijl van outgroups overwegend negatieve kenmerken worden gepercipieerd.

Zowel voor de Likert- als de semantische differentiaal-techniek wordt de positieve attitude ten aanzien van de ingroup vastgesteld aan de hand van items waarin Nederlanders het object vormen. Bij de meting van de negatieve attitude ten aanzien van outgroups vormen Marokkanen, Surinamers, Turken, Spanjaarden en asielzoekers het object⁵. Bij beide technieken bestaat de antwoordschaal uit vijf categorieën.

Voor het meetinstrument vastgesteld via de Likert-techniek worden items geformuleerd ter vaststelling van de negatieve attitude ten aanzien van outgroups, welke een stereotype met een negatieve evaluatie ten aanzien van de geselecteerde outgroups bevatten (i.c. een vooroordeel, vgl. Shaver, 1977). Ter voorkoming van response-set worden twee items toegevoegd die een positief vooroordeel ten aanzien van outgroups bevatten. In deze zogenaamde response-setbrekers wordt het object gevormd door etnische minderheden. De positieve attitude ten aanzien van de ingroup wordt via de Likert-techniek gemeten aan de hand van items die allen een positief vooroordeel ten aanzien van Nederlanders bevatten⁶. Bij toepassing van de semantische differentiaal wordt het positieve stereotype afwisselend links en rechts geplaatst. In tabel 1 worden de exacte formuleringen van de items, zowel voor de Likert- als voor de semantische differentiaal-techniek weergegeven.

⁴ Als criteria voor de selectie van de minderheden die opgenomen worden, gelden hun getalsmatige aanwezigheid en de daarmee verband houdende zichtbaarheid van deze groepen in de Nederlands samenleving (Felling, et al., 1986b).

⁵ In het oorspronkelijke meetinstrument volgens de Likert-techniek is ook het object buitenlanders opgenomen. Aangezien dit object niet is opgenomen in het meetinstrument volgens de semantische differentiaal-techniek laten we het betreffende item buiten beschouwing. Dit verhoogt de vergelijkbaarheid van de beide meettechnieken.

⁶ Alhoewel deze positieve formuleringen goed aansluiten bij het theoretisch concept, was het wellicht beter geweest als de positieve formuleringen waren afgewisseld door één of twee negatief geformuleerde items.

Tabel 1: Etnocentrisme: operationalisering, percentuele frequenties en factoranalyse (Likert, N=184; semantische differentiaal, N=322; alleen factorloadingen groter dan of gelijk aan .20 worden vermeld)

LIKERT-TECHNIEK

Positieve attitude ten aanzien van de ingroup

Positieve attitude ten aanzien van de ingroep		frequenties (%)				
		neutraal			h ²	ladingen
		eens	oneens			
V101	Overall ter wereld zijn de Nederlanders geliefd.	17.2	20.5	62.3	.32	-- .54
V102	Wij Nederlanders zijn altijd bereid om de handen uit de mouwen te steken.	28.2	33.7	37.5	.43	-- .69
V103	In het algemeen gesproken is Nederland een beter land dan de meeste andere landen.	50.3	25.2	24.5	.36	-- .64
V104	Wij Nederlanders kunnen trots zijn op onze geschiedenis.	33.3	30.0	36.6	.49	-- .68
V105	Andere landen kunnen nog heel wat goeds van ons land leren.	34.7	39.6	25.6	.33	-- .58
V106	Iedere Nederlander dient de nodige eerbied in acht te nemen tegenover onze nationale symbolen, zoals de vlag en het volkslied.	35.3	28.5	36.2	.46	-- .62
V107	Bij het streven naar internationale samenwerking moeten wij ervoor oppassen dat er geen typisch Nederlandse levenswijzen verloren gaan.	57.6	23.5	19.0	.29	-- .52
V108	Ik ben er trots op een Nederlander te zijn.	58.6	29.9	11.5	.59	-- .73

Negatieve attitude ten aanzien van outgroups

Negatieve attitude ten aanzien van outgroups		frequenties (%)				
		neutraal			h ²	ladingen
		eens	oneens			
V111	Surinamers zijn erg opvliegend.	14.8	49.1	36.0	.37	.57 --
V112	Asielzoekers komen naar ons land om te profiteren.	12.9	30.2	56.9	.49	.54 .27
V113	Etnische minderheden gedragen zich over het algemeen netjes.	37.6	48.6	13.8	--	-- --
V114	Buitenlanders dragen allerlei luchtjes met zich mee.	4.2	26.6	69.2	--	-- --
V115	Spanjaarden houden geen rekening met andere mensen.	2.5	29.5	68.0	.53	.77 --
V116	De meeste Turken zijn op het werk nogal gemakzuchtig.	9.2	35.0	55.8	.61	.79 --
V117	Etnische minderheden passen zich in het algemeen heel goed aan in Nederland.	18.7	48.7	32.6	--	-- --
V118	Turken hebben zoveel kinderen omdat ze nog niet beter weten.	8.5	20.1	71.3	.45	.62 --
V119	Spanjaarden gedragen zich meestal onfatsoenlijk.	1.1	24.2	74.7	.72	.89 --
V120	Met Marokkanen weet je nooit zeker of ze niet plotseling agressief zullen worden.	11.2	27.7	61.1	.62	.80 --
V121	De meeste Surinamers werken nogal langzaam.	19.1	34.4	46.5	.54	.73 --
V122	De meeste Marokkanen zijn lompe mensen.	4.8	21.2	74.0	.68	.83 --
V123	Onder asielzoekers zitten ook veel misdadigers.	7.3	32.2	60.5	.50	.62 --

totaal verklaarde variantie = 48.8%

(vervolg tabel 1)

SEMANTISCHE DIFFERENTIAAL-TECHNIEK

Positieve attitude ten aanzien van de ingroup

		frequenties (%)			h ²	ladingen
		neutraal				
		linkse adjec- tief	rechtse adjec- tief			
V201	Nederlanders zijn: sympathiek.....onsympathiek	43.8	52.5	3.7	--	--
V202	Nederlanders zijn: onbetrouwbaar.....betrouwbaar	6.2	46.6	47.2	.57	--
V203	Nederlanders zijn: fatsoenlijk.....onfatsoenlijk	32.6	53.1	14.3	--	--
V204	Nederlanders zijn: dom.....intelligent	4.7	57.5	37.9	.25	--
V205	Nederlanders zijn: tactvol.....tactloos	18.9	65.8	15.2	--	--
V206	Nederlanders zijn: oneerlijk.....eerlijk	5.9	56.2	37.9	.40	--

Negatieve attitude ten aanzien van outgroups

		frequenties (%)			h ²	ladingen
		neutraal				
		linkse adjec- tief	rechtse adjec- tief			
V211	Surinamers zijn: fatsoenlijk.....onfatsoenlijk	37.0	59.0	4.0	.36	.60
V212	Surinamers zijn: tactloos.....tactvol	7.1	75.2	17.7	.28	.50
V213	Surinamers zijn: kalm.....opvliegend	17.7	55.9	26.4	--	--
V214	Turken zijn: dom.....intelligent	6.5	77.6	15.8	.21	.45
V215	Turken zijn: fatsoenlijk.....onfatsoenlijk	29.2	58.1	12.7	.32	.55
V216	Turken zijn: oneerlijk.....eerlijk	9.0	67.4	23.6	.45	.67
V217	Marokkanen zijn: onsympathiek.....sympathiek	12.1	72.4	15.5	.40	.62
V218	Marokkanen zijn: fatsoenlijk.....onfatsoenlijk	23.0	65.8	11.2	.23	.45
V219	Marokkanen zijn: oneerlijk.....eerlijk	10.9	71.7	17.4	.52	.76
V220	Spanjaarden zijn: sympathiek.....onsympathiek	28.9	64.9	6.2	--	--
V221	Spanjaarden zijn: fatsoenlijk.....onfatsoenlijk	29.8	66.1	4.0	.36	.55
V222	Spanjaarden zijn: oneerlijk.....eerlijk	3.4	76.7	19.9	.36	.57
V223	Asielzoekers zijn: ijverig.....lui	16.8	74.2	9.0	--	--
V224	Asielzoekers zijn: oneerlijk.....eerlijk	9.0	76.1	14.9	.31	.57
V225	Asielzoekers zijn: sympathiek.....onsympathiek	14.0	80.1	5.9	.29	.57

totaal verklaarde variantie = 35.3%

6 Analyses en resultaten

6.1 Inhoudsvaliditeit

Indien we de operationalisering van beide meetinstrumenten vergelijken, beoordelen we feitelijk of er verschil bestaat tussen de inhoudsvaliditeit van de meetinstrumenten. Voor beide meetinstrumenten hebben aan de selectie van zowel de objecten als de daarmee verbonden attributen dezelfde overwegingen ten grondslag gelegen. De objecten en attributen zijn zodanig gekozen dat zij aansluiten bij de alledaagse sociale leefwereld van de respondenten. We hebben nagestreefd dat het totaalbeeld van objecten en de daaraan gekoppelde attributen, het continuüm van de te meten attitude zo goed mogelijk vertegenwoordigt. De operationalisering van etnocentrisme is gebaseerd op de genoemde theoretische overwegingen. Hieruit concluderen we dat de inhoudsvaliditeit van beide meetinstrumenten, via de Likert-techniek als via de semantische differentiaal-techniek gewaarborgd is. Desalniettemin menen we dat het laatstgenoemde meetinstrument een hogere mate van inhoudsvaliditeit bezit. De redenen hiervoor zijn al eerder aan de orde geweest. Op de eerste plaats hebben zich bij ontwikkeling van het meetinstrument via de semantische differentiaal-techniek geen formuleringsproblemen voorgedaan. Bij de semantische differentiaal-techniek hebben we in tegenstelling tot bij de Likert-techniek niet met punt-items te maken⁷. Op de tweede plaats is, alhoewel we twee response-setbrekers in het meetinstrument hebben opgenomen, het gevaar van response-set bij de Likert-techniek groter dan bij de semantische differentiaal-techniek, waar response-set gemakkelijker uitgesloten kan worden.

6.2 Schaalconstructies

Met behulp van de principale factoranalyse is onderzocht of de theoretisch veronderstelde structuren overeenkomen met de empirische structuren. Omdat voorafgaande aan de analyse expliciete theoretische inzichten bestaan, hanteren we de confirmatorische variant⁸ waarbij vooraf restricties aan het aantal factoren worden opgelegd (Kim en Mueller, 1983). De beoordeling van de resultaten van de analyses geschiedt op grond van de conventionele

⁷ In het Likert-meetinstrument zijn meerdere niet-extreem geformuleerde items opgenomen. Het betreft de items V103, V113, V116, V117, V119, V121 en V122. De keuze voor deze niet-extreme formulering komt voort uit de controversiële aard van de etnocentrisme-items.

⁸ SPSSX-procedure FACTOR; extractiemethode 'principal axis factoring'.

criteria⁹. De resultaten van de factoranalyse zijn weergegeven in tabel 1.

Allereerst bekijken we de resultaten van de factoranalyse met betrekking tot de Likert-techniek. De confirmatorische factoranalyse laat zien dat de theoretisch veronderstelde bifactoriële structuur empirisch wordt ondersteund. Alle items waarin een positieve evaluatie met betrekking tot Nederlanders vervat ligt, laden hoog op de factor 'een positieve attitude ten aanzien van de ingroup' (PIN). Alle items waarin aan outgroups een negatief geëvalueerd attribuut wordt verbonden, laden hoog op de factor 'een negatieve attitude ten aanzien van outgroups' (NOUT). Ook items met een positieve evaluatie van etnische minderheden (V113 en V117), de zogenaamde response-setbrekers, laden op de factor 'NOUT'. Deze ladingen zijn echter zodanig laag, dat de betreffende items niet opgenomen dienen te worden in de uiteindelijke meetschaal.

De uitval van de response-setbrekers vormt een reden om te controleren voor ongewenste response-set effecten. Zeven respondenten hebben op alle Likert-items ter vaststelling van de positieve attitude ten aanzien van de ingroup en/of alle Likert-items ter vaststelling van een negatieve attitude ten aanzien van outgroups éénzelfde extreme score (score 1,2,4 of 5). Twee respondenten kiezen consequent de middencategorie. Verwijdering van deze negen respondenten leidt zowel voor de schaalconstructie als voor de hierna te presenteren onderzoeksbevindingen tot nagenoeg dezelfde resultaten. De gepresenteerde resultaten betreffen derhalve de totale onderzoeksgroep. Alhoewel het item V114, waarin buitenlanders het object vormen, voldoet aan de gestelde criteria is ook dit item niet opgenomen in de meetschaal. Aangezien het object 'buitenlanders' geen deel uit maakt van de semantische differentiaal, verhoogt verwijdering van dit item de vergelijkbaarheid van de meettechnieken¹⁰.

Vervolgens bespreken we de schaalconstructie van de meetinstrumenten die geconstrueerd zijn via de semantische differentiaal-techniek. Na verwijdering van item V220, met als reden multidimensionaliteit, komt de bifactoriële structuur in de factorpatroonmatrix tot uiting. De items waarin Nederlanders het object vormen laden allen op de factor 'PIN'.

⁹ Het aantal factoren wordt bepaald door het vooraf opgegeven criterium conform de theoretische verwachting en de eigenwaarde van de factor. Er worden enkel factoren geëxtraheerd met een Eigenwaarde groter dan 1. Aangezien we verwachten dat de beide factoren afhankelijk van elkaar zijn, passen we oblique rotatie toe. De selectie van de items gebeurt op grond van drie overwegingen. Op de eerste plaats hanteren we het criterium dat de factorlading van de afzonderlijke items groter of gelijk aan .40 moet zijn. Op de tweede plaats worden items met een communaliteit lager dan .20 uitgesloten. De laatste overweging betreft de unidimensionaliteit van de items. Items mogen slechts op één factor een substantiële lading hebben.

¹⁰ We controleren of de niet-extreem geformuleerde items werkelijk punt-items zijn. De correlaties van de niet-extreem geformuleerde items met de bijbehorende meetschaal die enkel opgebouwd is uit extreem geformuleerde items zijn positief en statistisch significant. We concluderen dat een eventueel effect van de aanwezigheid van punt-items te verwaarlozen is.

Die waarin het object gevormd wordt door outgroups laden op de factor 'NOUT'. Echter niet alle items voldoen aan de gestelde criteria. De items V201, V203, V205, V213 en V223 vertonen zowel een lage lading als een lage communaliteit. Dit geeft aanleiding om de vijf genoemde items niet op te nemen in de meetschaal¹¹.

Ook voor de semantische differentiaal is gecontroleerd op response-set effecten. Zoals verwacht is het aantal respondenten dat steeds éénzelfde extreme antwoordcategorie kiest gering. Dit betreft slechts één respondent. Echter 116 respondenten kiezen voor alle semantische differentiaal ingroup-items en/of alle semantische differentiaal outgroups-items consequent de middencategorie. Verwijdering van deze 117 respondenten leidt niet tot een wijziging van de resultaten. Derhalve worden ook voor de semantische differentiaal-techniek de resultaten van de gehele onderzoeksgroep gepresenteerd.

De schaalconstructie heeft geleid tot 4 meetschalen. In de meetschalen volgens de Likert-techniek en volgens de semantische differentiaal-techniek zijn exact dezelfde objecten, in casu etnische groepen, opgenomen. Voor de vaststelling van de positieve attitude ten aanzien van de ingroup betreft het object Nederlanders. In de meetschalen ter vaststelling van de negatieve attitude ten aanzien van outgroups vormen Surinamers, Turken, Marokkanen, Spanjaarden en asielzoekers de objecten. De combinatie van objecten en attributen is voor beide meetschalen niet exact gelijk. Desalniettemin beschouwen de beide meetschalen als conceptueel equivalent omdat in beide gevallen soortgelijke attributen gekoppeld worden aan dezelfde etnische groepen. Aangezien beide meetschalen tot doel hebben het vaststellen van etnocentrische attitudes is er tevens sprake van functionele equivalentie.

6.3 Betrouwbaarheid

Als statistische maat ter vaststelling van de itemconsistentie hanteren we de door Cronbach geïntroduceerde maat α (alpha). Tabel 2 laat zien dat de betrouwbaarheid van de vier meetschalen uiteen loopt. De betrouwbaarheid van de meetschaal ter vaststelling van de negatieve attitude ten aanzien van outgroups welke tot stand gekomen is via de Likert-techniek is goed: Cronbach's α bedraagt .92. De betrouwbaarheid van de meetschaal voor de positieve attitude ten aanzien van de ingroup vastgesteld via de Likert-techniek en

¹¹ Slechts drie van de zes semantische differentiaal ingroup-items voldoen aan de gestelde criteria. Zoals vermeld, zijn zowel de ladingen als de communaliteiten van de verwijderde items (V201, V203 en V205) gering. Daarnaast vertonen deze items een geringe samenhang met de semantische differentiaal outgroup-items. Derhalve is ook de correlatie van de betreffende ingroup-items met de uiteindelijke meetschaal ter vaststelling van de negatieve attitude tegenover outgroups te verwaarlozen. De correlaties van de resterende semantische differentiaal ingroup-items met de semantische differentiaal 'NOUT'-schaal zijn echter wel statistisch significant.

de meetschaal voor de negatieve attitude ten aanzien van outgroups via de semantische differentiaal-techniek zijn redelijk; de hoogte van Cronbach's alpha is respectievelijk .84 en .85. De betrouwbaarheid van het meetinstrument waarmee de positieve attitude van de ingroup gemeten wordt via de semantische differentiaal-techniek is echter matig, namelijk .65. Gegeven het beperkt aantal items in deze schaal is deze matige betrouwbaarheid niet verwonderlijk.

Tabel 2: Betrouwbaarheid (Cronbach's alpha)

Meetschaal	α
<i>Likert-techniek</i>	
attitude ten aanzien van ingroup	.84
attitude ten aanzien van outgroups	.92
<i>Semantische differentiaal techniek</i>	
attitude ten aanzien van ingroup	.65
attitude ten aanzien van outgroups	.85

6.4. Begripsvaliditeit

De begripsvaliditeit van de onderscheiden meettechnieken wordt op drie manieren vergeleken. We gaan na of er een samenhang bestaat tussen de beide dimensies van etnocentrisme en tevens of de empirisch gevonden samenhang overeenkomt met de theoretisch veronderstelde samenhang. Vervolgens wordt nagegaan of etnocentrische attitudes, vastgesteld volgens de twee onderscheiden meettechnieken, in die sociale categorieën voorkomen waarvan in de literatuur wordt verondersteld dat zij sterk aanwezig zijn. Tenslotte wordt de begripsvaliditeit vergeleken aan de hand van een theoretisch model waarin de relaties tussen etnocentrisme en theoretisch belangrijke verklarende factoren voor etnocentrisme zijn opgenomen.

6.4.1 Begripsvaliditeit: samenhang van etnocentrische attitudes

Etnocentrisme wordt verondersteld uit twee componenten te bestaan: een positieve houding ten aanzien van de ingroup en een negatieve houding ten aanzien van outgroups. Deze twee componenten staan niet op zich, maar worden verondersteld positief samen te hangen (Adorno et al. 1950/1982; Levine en Campbell, 1972).

De Pearson's correlatie tussen de beide componenten van etnocentrisme vastgesteld via de

Likert-techniek bedraagt .42¹². Zoals theoretisch verondersteld is de samenhang positief. Geheel tegenstrijdig met de theoretische verwachtingen blijkt de samenhang tussen de beide componenten van etnocentrisme vastgesteld volgens de semantische differentiaal-techniek negatief; de Pearson correlatiecoëfficiënt bedraagt -.32. In de discussie zullen we deze bevinding nader beschouwen.

6.4.2 Begripsvaliditeit: etnocentrisme van sociale categorieën

Na kennisneming van theoretische studies selecteren we de sociaal-structurele kenmerken leeftijd, opleiding en sociale klasse¹³. Etnocentrisme komt in sterkere mate voor bij ouderen (Saenger, 1953; Selznick en Steinberg, 1969; Glock et al., 1975; Schuman et al., 1985), bij lager opgeleiden (Saenger, 1953; Westie, 1964; Harding et al., 1969; Selznick en Steinberg, 1969; Berelson en Steiner, 1972; Schäfer en Six, 1978; Schuman et al., 1985), en bij lagere sociale klassen (Lipset, 1959; Westie, 1964; Roghmann, 1966; Selznick en Steinberg, 1969; Harding et al., 1969; Simpson en Yinger, 1972; Glock et al., 1975; Schäfer en Six, 1978). Teneinde te toetsen of deze veronderstellingen ook in onderhavige studie opgaan, voeren we een eenweg variantie-analyse uit. De resultaten zijn vermeld in tabel 3.

Beginnend met de beschrijving van de resultaten van de Likert-techniek merken we op dat de samenhangen tussen de categorieën van leeftijd, opleiding en sociale klasse enerzijds en etnocentrische attitudes anderzijds allen statistisch significant zijn. Ondanks deze statistische significanties wijken de empirische resultaten in geringe mate af van de theoretische veronderstellingen.

De veronderstelde relatie tussen leeftijd en etnocentrische attitudes wordt empirisch bekrachtigd. Een hogere leeftijd gaat gepaard met een positievere attitude ten aanzien van de ingroup en negatievere attitude ten aanzien van outgroups. Etnocentrische attitudes worden derhalve het sterkst aangetroffen bij de hoogste leeftijdscategorie, de zestigers. Echter, niet twintigers maar dertigers distantieëren zich het sterkst van zowel een positieve attitude ten aanzien van de ingroup als van een negatieve attitude ten aanzien van outgroups. De verschillen in etnocentrische attitudes tussen deze twee leeftijdsgroepen zijn

¹² Deze correlatie is iets lager dan de normaliter aangetroffen waarde (vgl. Eisinga en Scheepers, 1989, Pearson correlatiecoëfficiënt is .57; vgl. Billiet et al., 1989, Kendall tau coëfficiënt tussen .42 en .57).

¹³ De codering van de hoeveelheid genoten opleiding vindt plaats via de standaardonderwijsindeling van het CBS (1978). Sociale klasse is geoperationaliseerd via de huidige of laatste betaalde baan. Aan de hand van de indelingscriteria van Erikson et al., (1983) komt de zogenaamde EGP-klassenindeling tot stand (Ganzeboom et al., 1987).

Tabel 3: Etnocentrisme van sociale categorieën

Van de categorieën van de sociaal-structurele kenmerken worden de gemiddelde somscores vermeld. De mate van samenhang wordt weergegeven middels de coëfficiënt η^2 . Een asterisk (*) achter de F-waarde betekent dat de F-waarde (in relatie tot het aantal vrijheidsgraden) groter is dan de kritieke F-waarde op een significantienivo van .05 (PIN=positieve attitude ten aanzien van de ingroup, NOUT=negatieve attitude ten aanzien van outgroups).

	Likert		Semantische differentiaal	
	PIN	NOUT	PIN	NOUT
LEEFTIJD				
algemeen gemiddelde	24.82	23.11	10.15	34.27
17 - 29 jaar	23.29	22.57	09.96	34.71
30 - 39 jaar	23.07	20.95	10.15	34.15
40 - 49 jaar	24.64	22.60	10.50	34.20
50 - 59 jaar	27.74	26.13	09.90	34.31
60 - 69 jaar	29.62	27.47	10.33	33.58
N	318	298	322	322
η^2	00.43	00.34	00.14	00.08
F-waarde	17.32*	09.30*	01.59	00.45
OPLEIDING				
algemeen gemiddelde	24.82	23.11	10.16	34.27
L.O. en L.O.	27.04	26.56	09.96	35.71
L.B.O.	28.03	26.52	10.31	35.63
M.A.V.O.	28.91	25.50	10.26	34.02
M.B.O.	26.91	25.81	10.29	34.16
H.A.V.O./V.W.O.	23.36	21.69	10.00	34.28
H.B.O.	22.59	21.56	10.23	33.64
W.O.	21.96	19.59	09.98	33.91
N	318	298	322	322
η^2	00.47	00.41	00.09	00.15
F	14.38*	09.60*	00.43	01.15
SOCIALE KLASSE				
algemeen gemiddelde	25.08	23.29	10.23	34.35
grote zelfstandige, hogere leidinggevende, academici	23.42	22.45	10.23	34.46
lagere leidinggevende, geschoolde hoofdarbeiders	23.46	21.25	10.01	33.90
routine hoofdarbeiders	26.65	24.27	10.56	34.38
kleine zelfstandigen met en zonder personeel	26.00	25.46	10.38	34.54
supervisors handarbeiders, hogeschoolde handarbeiders,				
geschoolde handarbeiders	26.33	26.11	10.68	34.95
ongeschoolde handarbeiders	26.43	24.52	09.90	34.59
N	278	262	281	281
η^2	00.28	00.25	00.18	00.07
F	04.54*	03.50*	01.79	00.25

* $p < .05$

echter zeer gering.

Er bestaat een hoge mate van samenhang tussen opleiding en beide componenten van etnocentrisme. Bij hoger opgeleiden (H.A.V.O. of hoger) treffen we etnocentrische attitudes in geringere mate aan dan bij lager opgeleiden (M.B.O. of lager). In tegenspraak met de theoretische veronderstelling identificeren niet mensen die enkel de basisschool of minder doorlopen hebben zich verhoudingsgewijs het sterkst met de nationale ingroup, maar zijn dit mensen waarvan M.A.V.O. de hoogst genoten opleiding is.

De empirische samenhang tussen sociale klasse en etnocentrisme, vastgesteld via de Likert-techniek, correspondeert ten dele met de verwachte samenhang. Grote zelfstandigen, academici, hogere en lagere leidinggevenden en hooggeschoolde hoofdarbeiders distantiëren zich, zoals verwacht het sterkst van etnocentrische attitudes. Afwijkend van de veronderstelling, identificeren routine hoofdarbeiders zich het sterkst met de ingroup. Het verschil in gemiddelde score op deze dimensie met de categorieën kleine zelfstandigen, hooggeschoolde, geschoolde en ongeschoolde handarbeiders is echter gering. Ten aanzien van de negatieve attitude ten aanzien van outgroups is opmerkenswaardig dat ongeschoolde handarbeiders zich in mindere mate contra-identificeren met outgroups dan supervisors van handarbeiders, hooggeschoolde en geschoolde handarbeiders.

Toepassing van de semantische differentiaal-techniek leidt evenwel tot heel andere resultaten als hierboven beschreven. Afwijkend van de theoretische veronderstellingen is bij vaststelling van etnocentrisme via de semantische differentiaal-techniek, géén enkele samenhang tussen de categorieën van leeftijd, opleiding en sociale klasse enerzijds en etnocentrische attitudes anderzijds statistisch significant.

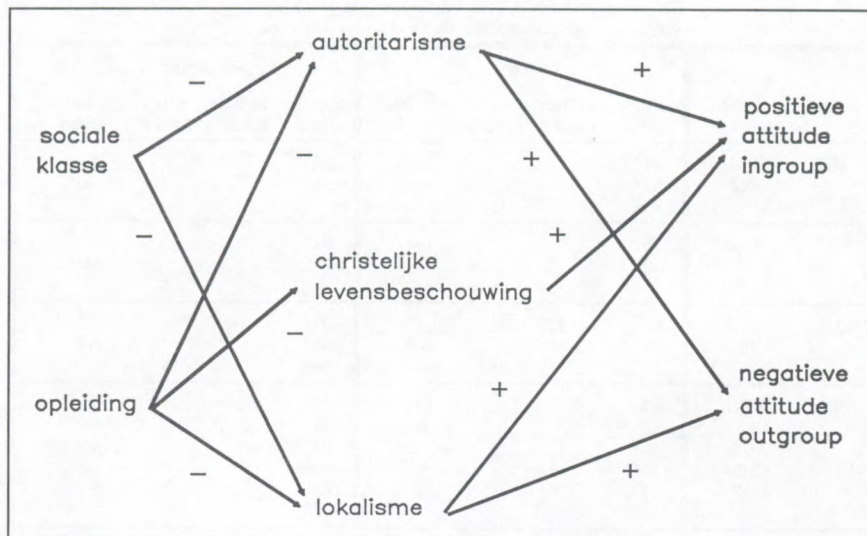
6.4.3 Begripsvaliditeit: samenhang van etnocentrisme met relevante predictoren

Het theoretisch model, dat als basis dient bij het vaststellen van de begripsvaliditeit, is weergegeven in figuur 1¹⁴. De relaties tussen enerzijds sociale posities en anderzijds etnocentrisme, worden gemedieerd door bepaalde attitudes welke mensen aanzetten tot sociale identificatie en sociale contra-identificatie. Autoritarisme, christelijke levensbeschouwing en lokalisme zijn factoren die de processen van sociale identificatie en sociale contra-identificatie op gang brengen en versterken (vgl. Eisinga en Scheepers, 1989;

¹⁴ Aangezien gefundeerde theoretische overwegingen betreffende de interpretatie van de relatie tussen leeftijd enerzijds en de intermediaire en afhankelijke variabelen anderzijds ontbreken, is leeftijd niet opgenomen in het model.

Billiet et al., 1990; Billiet et al., 1992)¹⁵. We nemen de theoretisch voorspelde en empirisch vastgestelde directe effecten van de beide volledige, recursieve modellen, zoals weergegeven in tabel 4, in beschouwing.

Figuur 1: theoretisch verklaringsmodel voor etnocentrisme

Zowel bij de Likert-techniek als bij de semantische differentiaal-techniek zijn niet alle theoretisch significant geachte relaties daadwerkelijk significant. Dit betekent een aantasting van de convergente begripsvaliditeit. Aangezien bij beide meettechnieken tevens theoretisch niet-significant geachte relaties empirisch wel significant zijn, is ook de discriminante begripsvaliditeit niet volledig gewaarborgd. Het aantal gefalsifieerde relaties loopt voor beide meettechnieken weinig uiteen. Voor de Likert-techniek bedraagt het aantal gefalsifieerde relaties vijf, terwijl dit voor de semantische differentiaal zes is. Op grond van deze resultaten is het niet duidelijk welk meetinstrument in dit opzicht over de

¹⁵ De operationalisering van de intermediaire variabelen worden ontleend aan de originele studies. Het meetinstrument voor autoritarisme ($\alpha=.84$) bestaat uit zeven items, welke gebaseerd zijn op het oorspronkelijke meetinstrument van Adorno et al. (1950). Ter operationalisering van christelijke levensbeschouwing hebben we de studie van Felling et al. (1986a) als uitgangspunt genomen. Het meetinstrument bestaat uit acht items ($\alpha=.93$). De formulering van de vijf items die deel uit maken van het meetinstrument ter vaststelling van lokalisme ($\alpha=.75$), is gebaseerd op de studie van Roof (1974).

Tabel 4: Gestandaardiseerde directe en indirecte effecten en de proportie verklaarde variantie in de volledige modellen; Likert-techniek N=252, semantische differentiaal-techniek N=267 (een asterix * achter het directe effect betekent dat dit directe effect significant is op een betrouwbaarheidsnivo van .05).

waarbij: SOKL = sociale klasse
 OPL = opleiding
 AUTO = autoritarisme
 CHRI = christelijke levensbeschouwing
 LOK = lokalisme
 PIN = positieve attitude ten aanzien van de ingroup
 NOUT = negatieve attitude ten aanzien van outgroups

afhanke- lijk	onafhan- kelijk	Likert				semantische differentiaal			
		direct effect	indirect effect	adju- sted R ²	gefalsi- fieerd	direct effect	indirect effect	adju- sted R ²	gefalsi- fieerd
AUTO	SOKL	.01			ja	.02			ja
	OPL	-.57*			nee	-.56*			nee
				.31				.30	
CHRI	SOKL	.05			nee	.04			nee
	OPL	-.28*			nee	-.24*			nee
				.06				.04	
LOK	SOKL	-.03			ja	-.03			ja
	OPL	-.49*			nee	-.48*			nee
				.25				.25	
PIN	SOKL	-.03	.02		nee	-.09	.01		nee
	OPL	-.13	-.30		nee	.01	-.05		nee
	AUTO	.28*			nee	.03			ja
	CHRI	.31*			nee	.20*			nee
	LOK	.11			ja	-.05			ja
				.42				.03	
NOUT	SOKL	-.05	.01		nee	.00	.01		nee
	OPL	.00	-.38		nee	.01	-.08		nee
	AUTO	.52*			nee	.17*			nee
	CHRI	.13*			ja	-.13*			ja
	LOK	.09			ja	.05			ja
				.43				.02	

hoogste mate van begripsvaliditeit beschikt. Om een uitspraak te doen over de mate van begripsvaliditeit interpreteren we de gestandaardiseerde directe en indirecte effecten en de proportie verklaarde varianties in de volledige modellen. Allereerst bespreken we de resultaten van het volledige model waarbij etnocentrisme is gemeten via de Likert-techniek.

Zoals verwacht heeft opleiding geen directe significante invloed op etnocentrisme. Echter door de sterke invloed van opleiding op de intermediaire variabelen is het indirecte effect van opleiding op de beide dimensies van etnocentrisme wel aanzienlijk. De belangrijkste voorspeller voor een negatieve attitude ten aanzien van outgroups is autoritarisme. Ondanks het empirisch niet-significant zijn van een aantal theoretisch relevant geachte

relaties, is de proportie verklaarde variantie van beide componenten van etnocentrisme groot (respectievelijk 42 en 43%). Dit betekent dat de op theoretische gronden geselecteerde factoren een belangrijke bijdrage leveren aan de verklaring van etnocentrisme.

De resultaten van het volledige model waarbij etnocentrisme is gemeten via de semantische differentiaal-techniek laten een ander beeld zien. Ondanks de sterke invloed van opleiding op de intermediaire variabelen is het indirecte effect van deze predictor op de beide componenten van etnocentrisme gering. De reden hiervoor is, op de eerste plaats, dat de directe effecten van de intermediaire variabelen op een positieve attitude ten aanzien van de ingroup en op een negatieve attitude ten aanzien van outgroups niet allen in eenzelfde richting verlopen, waardoor de indirecte effecten van opleiding elkaar enigszins opheffen. Op de tweede plaats zijn de meeste directe effecten van de intermediaire variabelen op de beide componenten van etnocentrisme gering. De proportie verklaarde variantie van de beide componenten van etnocentrisme gemeten via de semantische differentiaal-techniek is zeer gering, namelijk 3 en 2 %. Dit betekent dat de bijdrage van theoretisch zeer belangrijk geachte factoren in de verklaring van etnocentrische attitudes, waarbij deze attitudes gemeten zijn via de semantische differentiaal techniek, te verwaarlozen is¹⁶.

7 Conclusies

7.1 M.b.t. inhoudsvaliditeit

De operationalisering van de meetinstrumenten volgens de Likert-techniek en volgens de semantische differentiaal-techniek heeft in beide gevallen geleid tot meetinstrumenten die beschikken over een voldoende mate van inhoudsvaliditeit. We menen evenwel dat de inhoudsvaliditeit van de semantische differentiaal hoger is omdat daarbij geen punt-items voorkomen alsook omdat response-set problemen gemakkelijker kunnen worden voorkomen.

De schaalconstructie voor het meetinstrument ter vaststelling van etnocentrische attitudes dat ontwikkeld is via de Likert-techniek leidt tot een gunstiger resultaat dan de

¹⁶ Voor beide meettechniken is een beperkt model opgesteld, waaruit statistisch niet-significante relaties zijn verwijderd. De verschillen tussen de gestandaardiseerde effecten van het volledige model en de effecten van het beperkte model zijn voor beide meettechniken zeer gering. Hetzelfde geldt voor de proportie verklaarde variantie van de afhankelijke variabelen. De conclusie die op grond van de resultaten van de beperkte modellen getrokken kan worden, is derhalve gelijk aan de conclusie naar aanleiding van de resultaten van de volledige modellen.

schaalconstructie van het meetinstrument dat ontwikkeld is via de semantische differentiaal-techniek. De confirmatorische factoranalyse laat zowel voor de Likert-techniek als voor de semantische differentiaal-techniek zien dat de theoretisch veronderstelde bifactoriële structuur empirisch wordt ondersteund. In het meetinstrument dat ontwikkeld is via de Likert-techniek beschikken relatief meer items over convergente validiteit dan in het meetinstrument dat ontwikkeld is via de semantische differentiaal-techniek. De response-set-effecten, voorzover die plaatsvinden in extreme antwoordcategorieën, zijn zowel voor de Likert- als voor de semantische differentiaal-techniek te verwaarlozen. Een groot deel van de respondenten kiest bij de semantische differentiaal-techniek evenwel consequent de middencategorie.

In de meetschalen ter vaststelling van etnocentrisme volgens de Likert-techniek en volgens de semantische differentiaal-techniek zijn exact dezelfde etnische groepen als objecten opgenomen. In de te onderscheiden meetschalen vormen soortgelijke positieve en negatieve karakteristieken de attributen. We beschouwen de meetschalen zowel functioneel als conceptueel equivalent.

7.2 M.b.t. betrouwbaarheid

De meetschalen resulterend uit de Likert-techniek beschikken over een hogere mate van betrouwbaarheid dan de meetschalen resulterend uit de semantische differentiaal-techniek. Met name de betrouwbaarheid van de meetschaal ter vaststelling van de positieve attitude ten aanzien van de ingroup ontwikkeld via de semantische differentiaal-techniek laat te wensen over. Aangezien de vier meetschalen uit een verschillend aantal items bestaan, bemoeilijkt dit de vergelijking van de betrouwbaarheid van de meetschalen.

7.3 M.b.t. begripsvaliditeit

(a) Alhoewel de samenhang tussen de twee componenten van etnocentrisme vastgesteld via de Likert-techniek niet perfect is, is de richting van deze samenhang zoals theoretisch verondersteld: er bestaat een positieve samenhang tussen een negatieve attitude ten aanzien van outgroups en een positieve attitude ten aanzien van de ingroup. Deze samenhang is echter niet perfect. Niet in alle gevallen geldt dat een positieve attitude ten aanzien van de ingroup samengaat met een negatieve attitude ten aanzien van outgroups. Vervolgens beschouwen we de correlatie tussen een positieve attitude ten aanzien van de ingroup en een negatieve attitude ten aanzien van outgroups vastgesteld via de semantische differentiaal. Geheel tegenstrijdig met de theoretische verwachting is de samenhang tussen de componenten van etnocentrisme gemeten via de semantische differentiaal-techniek nega-

tief.

(b) Toetsing van veronderstellingen omtrent etnocentrisme van sociale categorieën en toetsing van het theoretisch verklaringsmodel leidt bij géén van beide meettechnieken tot resultaten die geheel en al in overeenstemming zijn met de theoretische voorspellingen. De verschillen met de theoretische voorspellingen zijn voor de Likert-techniek kleiner dan voor de semantische differentiaal-techniek. Samenhangen tussen categorieën van leeftijd, opleiding en sociale klasse enerzijds en etnocentrisme vastgesteld via de Likert-techniek anderzijds zijn statistisch significant. De richting van de samenhang is grotendeels zoals voorspeld. De samenhang tussen de onderscheiden sociale categorieën enerzijds en de componenten van etnocentrisme vastgesteld via de semantische differentiaal-techniek anderzijds zijn in tegenstelling tot de veronderstellingen niet significant.

(c) Er bestaat een aanzienlijk verschil in verklaarde variantie door relevante predictoren van etnocentrisme vastgesteld via de Likert-techniek en etnocentrisme vastgesteld via de semantische differentiaal-techniek. Indien etnocentrisme gemeten wordt via de Likert-techniek leveren de geselecteerde predictoren een belangrijke bijdrage in de verklaring ervan. De bijdrage van de door klassieke theorieën als meest belangrijk geachte factoren in de verklaring van etnocentrisme, gemeten via de semantische differentiaal-techniek, is te verwaarlozen.

De verschillen in (a) samenhang tussen de beide dimensies van etnocentrisme, (b) etnocentrische attitudes van sociale categorieën en (c) de samenhang van etnocentrische attitudes met relevante predictoren leiden tot de conclusie dat de mate van begripsvaliditeit voor de Likert-techniek hoger is dan voor de semantische differentiaal-techniek.

8. Discussie

De eerdergenoemde conclusies leiden tot de vraag waarom de begripsvaliditeit van de semantische differentiaal-techniek te wensen over laat, terwijl deze techniek duidelijke meettechnische voordelen biedt. Ter beantwoording van deze vraag bezien we, op de eerste plaats, de correlaties tussen de verschillende meetschalen. Zoals de resultaten doen verwachten, is de samenhang tussen de vier meetschalen niet perfect. De correlatie tussen de Likert-ingroup meting en semantische differentiaal-ingroup meting bedraagt .25. De correlatie tussen de twee outgroup-metingen bedraagt .37. Deze matige correlaties komen met name tot stand doordat vaak respondenten die op de Likert-meting hoog scoren alsook respondenten die op de Likert-meting laag scoren, bij meting volgens de semantische differentiaal een meer neutrale antwoordcategorie kiezen. De keuze voor een extreme antwoordcategorie, positief of negatief, komt bij toepassing van de semantische differenti-

aal-techniek slechts sporadisch voor.

Vervolgens bezien we hoe de respondenten die bij toepassing van de Likert-techniek voor de verwachte correlatie zorgen, scoren op de semantische differentiaal-schalen. Dit zijn de respondenten die volgens de meting via de Likert-techniek aangeduid kunnen worden als relatieve etnocentrismen of als relatieve non-etnocentrismen. Zowel voor de etnocentrismen als voor de non-etnocentrismen komt bij meting volgens de semantische differentiaal een meer neutrale eindscore tot stand. Daarnaast zien we dat een deel van de etnocentrismen bij meting volgens de semantische differentiaal-techniek zowel positief scoort ten aanzien van de ingroup als positief scoort ten aanzien van outgroups. Eenzelfde bevinding is van toepassing op de non-etnocentrismen. Een aanzienlijk deel van deze respondentengroep scoort op de semantische differentiaal zowel ten aanzien van de ingroup als ten aanzien van outgroups positief. De niet-verwachte negatieve correlatie tussen de beide semantische differentiaal-meetschalen komt dan ook met name tot stand door respondenten die zowel een positieve attitude ten aanzien van de ingroup als een positieve attitude ten aanzien van outgroups onderschrijven. Respondenten met een negatieve attitude ten aanzien van de ingroup en een negatieve attitude ten aanzien van outgroups komen nagenoeg niet voor.

De bevindingen dat (a) extreme antwoordcategorieën bij de semantische differentiaal-techniek nagenoeg niet gekozen worden; (b) de negatieve correlatie tussen de semantische differentiaal-meetschalen met name tot stand komt door respondenten die zowel een positieve attitude ten aanzien van de ingroup als een positieve attitude ten aanzien van outgroups onderschrijven en (c) respondenten met een negatieve attitude ten aanzien van de ingroup en een negatieve attitude ten aanzien van outgroups nagenoeg niet voor komen, beschouwen we als een indicatie dat het effect van sociale wenselijkheid een mogelijke oorzaak is van de geringe begripsvaliditeit van de semantische differentiaal-techniek¹⁷.

Een tweede mogelijke oorzaak waarom de begripsvaliditeit van de semantische differentiaal-techniek gering is, is de moeilijkheidsgraad van deze meettechniek voor de respondenten. Deze meettechniek vergt een zeker associatief vermogen van de respondent. De respondent krijgt met het object een adjectieven-paar voorgelegd waarbij hij of zij deze zelf moet associëren. Mogelijk zijn niet alle respondenten hiertoe evenredig in staat. Bij de Likert-techniek wordt de associatie voor de respondent gemaakt. In een item wordt op

¹⁷ Volgens Fishbein en Ajzen (1975) is de semantische differentiaal-techniek het meetinstrument waarbij de kans op sociaal wenselijke antwoorden het geringst is. Nickols en Shaw (1964) beschouwen de semantische differentiaal-techniek daarentegen als een techniek die mensen zullen herkennen als een techniek voor het vaststellen van hun attitude, waardoor het gevaar van sociale wenselijkheid groot is.

begrijpelijke wijze het adjectief aan het object gekoppeld. De herkenbaarheid van de items wordt verhoogd doordat bij de formulering getracht is aan te sluiten bij de maatschappelijke leefwereld van de respondenten. De gekozen formuleringen zijn formuleringen die ook in het alledaagse leven, helaas, gangbaar zijn. De respondent kan zich aldus makkelijker een concreet beeld vormen dat hij wel of niet van toepassing acht op de groep die het object vormt.

Niet alleen de begripsvaliditeit, ook de praktische toepasbaarheid van de semantische differentiaal laat te wensen over. Meer dan het 1/5 deel van de respondenten kiest voor alle ingroup-items en/of alle outgroups-items van de semantische differentiaal de middencategorie. Dit betekent een aantasting van het discriminerend vermogen van de semantische differentiaal. Exploratie toont aan dat de betreffende respondenten hoger opgeleid zijn dan de overige respondenten. Alhoewel de verschillen tussen de beide groepen gering zijn, zijn ze statistisch significant. Ook deze bevinding is mogelijk een effect van sociale wenselijkheid. Met name hoger opgeleiden zijn immers bekend met en handelen overeenkomstig het sociale taboe dat heerst rondom etnocentrisme.

Totdat we meer zekerheid hebben over de oorzaken van de geringe begripsvaliditeit en praktische toepasbaarheid van de semantische differentiaal-techniek voor het vaststellen van etnocentrisme, sluiten we af met de conclusie dat de Likert-techniek een betrouwbaardere en meer valide meettechniek is voor het vaststellen van etnocentrische attitudes is dan de semantische differentiaal-techniek.

Referenties

- Adorno, T.W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D.J. & Sanford, R.N. (1982). *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row, 1950; revised version, New York: Norton and Company, 1982.
- Berelson, B. & Steiner, G.A. (1972). *Menschliches Verhalten, Band 2: Sociale Aspekte*. Weinheim: Beltz.
- Billiet, J., Loosveldt, G. & Waterplas, L. (1984). *Het survey-interview onderzocht, effecten van het ontwerp en gebruik van vragenlijsten op de kwaliteit van antwoorden*. Leuven: Katholieke Universiteit, Sociologisch Onderzoeksinstituut, afdeling Sociologie.
- Billiet, J., Eisinga, R. & Scheepers, P. (1992). Etnocentrisme in de lage landen: opinies over 'eigen' en 'ander' volk in Nederland en Vlaanderen. *Sociologische Gids*, 39(5 en 6), 300-323.
- Eisinga, R.N. & Scheepers, P.L.H. (1989). *Etnocentrisme in Nederland: theoretische en empirische modellen*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Eisinga, R., Felling, A. & Peters, J. (1991). Christian Beliefs and Ethnocentrism in Dutch Society, A Test of Three Models. *Review of Religious Research*, 32(4), 305-320.
- Eisinga, R., Felling, A., Peters, J., Scheepers, P. & Schreuder, O. (1992). *Religion in Dutch Society, documentation of a national survey on religious and secular attitudes*. Amsterdam: Steinmetzarchive.
- Elbers, F. & Fennema, M. (1993). *Racistische partijen in West-Europa*. Leiden: Stichting Burgerschapskunde, Nederlands Centrum voor Politieke vorming.
- Erikson, R., Goldthorpe, J.H. & Portocarero, R. (1983). Intergenerational classmobility and the convergence thesis, England, France and Sweden. *British Journal of Sociology*, 34, 303-343.
- Falter, J.W. & Schumann, S. (1988). Affinity towards right-wing extremism in Western Europe. *West European Politics*, 11(2), 96-118.
- Felling, A., Peters, J. & Schreuder, O. (1986a). *Geloven en leven, een nationaal onderzoek naar de invloed van religieuze overtuigingen*. Zeist: Kerckebosch B.V.

- Felling, A., Peters, J. & Scheepers, P. (1986b). *Theoretische modellen ter verklaring van etnocentrisme*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior, an introduction to theory and research*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Flamer, S. (1983). Assessment of the Multitrait-Multimethod Matrix Validity of Likert Scales Via Confirmatory Factor Analysis. *Multivariate Behavioral Research*, 18, 275-308.
- Ganzeboom, H., Luijckx, R., Dessens, J., de Graaf, P., Graaf, N.D., Janssen, W. & Ultee, W. (1987). Inter-generationale klassenmobiliteit in Nederland tussen 1970 en 1985. *Mens en Maatschappij*, 62(1), 17-43.
- Glock, C.Y., Wuthnow, R., Piliavin, J.A. & Spencer, M., (1975). *Adolescent prejudice*. New York: Harper & Row Publishers.
- Harding, J., Proshansky, H., Kutner, B. & Chein, I. (1969). Prejudice and ethnic relations. In Lindzey, G. & Aronson, E., (Eds.), *The handbook of social psychology* volume 5, (1-76). Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Jaccard, J., Weber, J. & Lundmark, J. (1975). A Multitrait-Multimethod Analysis of Four Attitude Assessment procedures. *Journal of Experimental Social Psychology*, 11, 149-154.
- Kim, J.O. & Mueller, C.W. (1983). *Factor analysis, statistical methods and practical issues*. Sage University paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-014, Beverly Hills/London: Sage Publications.
- Levine, R.A. & Campbell, D.T. (1972). *Ethnocentrism: theories of conflict, ethnic attitudes and group behaviour*. New York: Wiley.
- Lipset, S. (1952). Democracy and working-Class Authoritarianism. *American Sociological Review*, 24, 482-501.
- Nickols, S.A. & Shaw, M.E. (1964). Saliency and two measures of attitude. *Psychological Reports*, 14, 273-274.
- Ofir, C., Reddy, S.K. & Bechtel, G.G. (1987). Are Semantic Response Scales Equivalent. *Multivariate Behavioral Research*, 22, 21-38.
- Osgood, C.E. & Tannenbaum, P.H. (1955a). The principle of congruity in the prediction of attitude change. *Psychological Review*, 62, 1, 42-55.
- Osgood, C.E. & Suci, G.J. (1955b). Factor analysis of meaning. *Journal of Experimental Psychology*, 50, 325-328.
- Osgood, C.E., Suci, G.J. & Tannenbaum, P.H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- Roof, W.C. (1974). Religious orthodoxy and minority prejudice, causal relationship or reflection of localistic world view. *American Journal of Sociology*, 80, 643-664.
- Rogghmann, K. (1966). *Dogmatismus und Autoritarismus*. Meisenheim am Glan: Hain.
- Saenger, G. (1953). *The social psychology of prejudice*. New York: Harper & Brothers Publishers.
- Schäfer, B. & Six, B. (1978). *Sozialpsychologie des Vorurteils*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Scheepers, P., Felling, A. & Peters, J. (1989). Ethnocentrism in The Netherlands: a typological analysis. *Ethnic and Racial Studies*, 12(3), 289-308.
- Scheepers, P., Felling, A. & Peters, J. (1990). Social conditions, authoritarianism and ethnocentrism, A theoretical model of the early Frankfurt School updated and tested. *European Sociological Review*, 6, 15-29.
- Schuman, H., Steeh, C. & Bobo, L. (1985). *Racial attitudes in America: trends and interpretations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Selznick, G.J. & Steinberg, S. (1969). *The Tenacity of Prejudice*. New York: Harper & Row Publishers.
- Shaver, K. (1977). *24 Principles of social psychology*. Cambridge: Winthrop Publishers.
- Simpson, G.E. & Yinger J.M. (1972). *Racial and cultural minorities: an analysis of prejudice and discrimination*. (4th ed.). New York: Harper & Row Publishers.
- Sumner, W.G. (1906). *Folkways*. Boston: Ginn, 1906; New York: Dover Publications, 1959.
- Swanborn, P.G. (1988). *Schaaltechnieken, theorie en praktijk van acht eenvoudige procedures*. (2nd ed.). Amsterdam/Meppel: Boom.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1982a). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H. (1982b). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westie, F.R. (1964). Race and ethnic relations. In Faris, R.E.L. (Ed.). *Handbook of modern sociology* (pp 576-618). Chicago: Rand McNally.